

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Hogyan érzékeljük a nyelvi közlést?

(Néhány megjegyzés)

L'information linguistique qui apparaît dans le monde mental du locuteur a deux natures. D'un côté, chaque énonciation linguistique constitue un tout fermé dont les frontières sont exactement délimitées, car dans le cas contraire elle ne serait pas perceptible comme fait d'information. De l'autre côté, cette unité est constituée par un ensemble de facteurs de types et de niveaux différents qui exercent une influence mutuelle les uns sur les autres et pour lesquels le travail intellectuel ouvert et infini ouvre des champs intellectuels infinis.

Annak a nyelvi közlésnek, amely a nyelvhasználó mentális világában jelenik meg, kettős természete van. Egyfelől minden nyelvi kijelentés egy zárt egészet alkot, amelynek a határai pontosan meg vannak jelölve, mert ellenkező esetben nem lenne érzékelhető mint közlési tény. Másfelől viszont ez az egység a különböző fajtájú és szintű egymásra hatást gyakorló tényezőknek az összessége, amelyek számára a nyílt és végtelen gondolati munka további végtelen értelmi mezőket nyit. Így a nyelvi közlés egyrészt úgy jelenik meg, mint egy egységes és végleges nyelvi produktum, másrészt pedig úgy, mint az időben mozgó, nyílt és folyékony mnemonikus kontinuum, azaz mint objektívan létező „szöveg”, mint egy olyan rendkívül bonyolult, tagolhatatlan értelmi konglomerátum, amelynek elemei egymásba olvadnak. Azt mondhatjuk, hogy az adott közléssel kapcsolatosan aktivált gondolati folyamatnak csak kezdete van, de nincs vége. Nem léteznek semmilyen külső határok, semmilyen előre meghatározott lépések sem, de létezik egy meghatározott keret, amelyben az adott nyelvi közlés létrejön. Függetlenül attól, hogy milyen pályákon fut a beszélő gondolata, számára ennek a mozgásnak az eredménye az adott közlés értelmét jelenti. Bármilyen kijelentés értelme képes magába foglalni bármilyen mennyiségű és fajtájú információt, amely e kijelentés határain túlra esik, azaz fizikailag nem kapcsolódik közvetlenül a kijelentést alkotó elemekhez. Nincsen lehetőségünk arra, hogy korlátozzuk, vagy szabályozzuk ezt a folyamatot,

illetve, hogy meghatározzuk azoknak az értelmi mezőknek a kiválasztási elveit, amelyek bármilyen módon hozzájárulhatnak az adott kijelentés megértéséhez. A kijelentést átítató mnemonikus közeg nyitottsága bármilyen szabályozást mesterségessé tenne, és végső soron csak egyforma eredményekhez vezetne. A kijelentésbe áramló értelmek nyitottsága egyáltalán nem bomlasztja a kijelentés egységét, sőt, ellenkezőleg hozzájárul annak az érzékeléséhez.

A közléshez való viszonyunk számára fontos az, hogy a közlést mi úgy érzékeljük mint egy egységes objektumot, mint egy olyan „szöveget”, amelynek külső határai vannak, és amely egy meghatározott „keretben” zárt. Viszont nincs jelentősége annak, hogy az ilyen keret valóban fizikailag szemmel láthatóan jelen van-e az adott kijelentésben (pl. ilyenek az írott szöveg kezdetét és végét jelző metaoperátorok, vagy az előre meghatározott nyilvános szereplésnek a beszédkerete) vagy sem, például egy olyan esetben, amikor az adó csak feltételezi azt, ami számára olyannak tűnik, mintha ki lenne emelve az egységes „szöveg-közlésből” (pl. a beszédaktusban végbemenő replikák cseréje úgy tudatosul bennünk, mint egy „beszélgetés”, amely a nyelvi benyomások áramlatában úgy különül el, mint egy egész. Felismervén a szöveget, mint egy egészet, igyekszünk azt megérteni. Ez az „egész” nagyon bonyolult és szerteágazó lehet. Ennek az „egységesnek” a keresése viszont nem jelenti azt, hogy minden egyes szövegalkotó összes komponensnek valamilyen egységes értelmi szerkezetbe történő abszolút integrációját keressük. Itt arról van szó, hogy függetlenül a gondolatunkban megjelenő értelmek különbözőségétől, ezek úgy tudatosulnak bennünk, mint olyan értelmek, amelyek az adott szöveghez tartoznak, és amelyek, bár a különféleség jellemzi őket, egy adott szöveg keretében mégis valamilyen viszonyban vannak egymással. Bármilyen nyelvi közlés egészként történő feltételezése nem jelenti azonban azt, hogy az adóban pontosan tudatosul az, hogy a „szöveget” nyelvi tapasztalatának egyes részei alkotják. Inkább az ellenkezőjéről van szó. Az adónak soha sincs egyértelmű elképzelése a „szövegről” és határaitól. Annak a kerete, ami textuális egészként tudatosul bennünk, elmosódottnak és mozgónak bizonyul ugyanúgy, mint az emlékezetben tárolt kommunikációs fragmentumok esetében (Bańczerowski, 2008: 432-441).

Lényegét tekintve a kommunikációs minta szerint megalkotott és ennek köszönhetően kommunikációs egészként érzékelt minden kijelentés valójában

egy „szöveg”, amely egy nyelvi mikrovilágot képez. Ez a szöveg azonban harmonikusan beleilleszkedik valamilyen nagyobb kiterjedésű nyelvi objektumba, amely, bizonyos tulajdonságok alapján, úgy tudatosul a beszélőkben, mint egy textuális egész. Például, egy replika úgy tudatosul, mint az egész „beszélgetésnek” egy része, függetlenül attól, hogy az adó, mint egész, hogyan érzékeli ezt a beszélgetést. A beszélgetés aztán bekerülhet egy nagyobb terjedelmű nyelvi szituációba vagy az adott témáról szóló beszélgetések egész halmazába stb. Az ilyen jellegű textuális keretek között nincsen világosan kirajzolódott hierarchia. Nem lehet azt mondani, hogy a kisebb keretek alkotják a nagyobb terjedelműeket, és fordítva, hogy a nagyobb terjedelmű keretek a kisebbekből jönnek létre. Itt inkább arról van szó, hogy a különböző nagyságú keretek rárakódnak egymásra, és ily módon többdimenziós és több komponensből álló konglomerátumot alkotnak. A beszélő nem tudná pontosan meghatározni, hány ilyen különböző kerettel van dolga, és ezek milyen viszonyban vannak egymással, amikor a nyelvhasználat egy meghatározott helyzetében találja magát. Viszont hozzá kell tenni, hogy a különböző szituációktól függően egyes keretek előtérbe kerülhetnek, és az adott momentumban hozzájárulhatnak az értelem integrációjához.

A közlés „szövegeként” való érzékelése mintha rátenne egy meghatározott keretet az ebben a közlésben szereplő különféle fajtájú és nagyságú értelmi anyagra, de a kereten kívül ennek az anyagnak egyes elemei, amelyek közvetlenül nem állnak szoros kapcsolatban egymással, szétfolynak az emlékezet különböző csatornáiban és mezőiben, és ennek következtében csak véletlenül vehetjük észre a bennük rejlő potenciális értelmi kölcsönhatást. Amikor a különböző elemek bekerülnek egy keretbe, akkor a köztük megvalósuló kölcsönhatás elkerülhetetlenné és nélkülözhetetlenné válik. Ebben a folyamatban minden elem közvetlen kapcsolatba lép olyan elemekkel, amelyekkel soha nem lépne érintkezésbe egy adott megismételhetetlen egésznek a határain kívül. Az értelem teljes fúziója megy végbe, amelynek eredményeként minden egyes elem olyan kapcsolatokat és olyan potenciális jelentéseket és értelmi asszociációkat hoz létre, amelyekkel eddig nem rendelkezett. Ezt a folyamatot *értelmi kibontakozásnak* is nevezhetjük. Ennek lényege abban rejlik, hogy a közlés bármilyen komponensének megvan a képessége és lehetősége arra, hogy megváltoztassa és kibontakoztassa az értelmét annak folytán, hogy a textuális keretben a különböző komponensek kölcsönviszonyt

alkotnak egymással. E folyamatban minden komponensben megjelennek olyan új értelmek, valamint olyan potenciális asszociációs és reminiscencia kapcsolatok, amelyek csak a más komponensekkel történő összeolvadásból keletkezhetnek az adott szöveg keretében. Az új komponens megjelenése a szöveg értelmi kibontakozási folyamatában (például a gondolat fókuszában újabb asszociáció vagy reminiscencia megjelenése) befolyásolja az ebben résztvevő minden egyes komponensnek az értelmét és kapcsolatainak a jellegét. Ennek következtében ez a változás életre hív újabb potenciális reminiscenciákat és láncolatokat, amelyek újabb elmozdulást eredményeznek az értelmi síkon. Ennek a folyamatnak, annak ellenére, hogy soha nem áll meg, hermetikusan zárt jellege van, mivel az aktualizálódó értelmi anyag hermetikus szövegkeretbe kerül, és így a kölcsönös hatások következtében újabb impulzusokat kap. A textuális értelmi kibontakozás szorosan összefügg az adott kifejezés mentális képi ábrázolásával. A gondolati folyamat feltételezi az adott kifejezés valamilyen (lehet, hogy nagyon homályos) képi formában történő projekcióját is, amely úgy jelenik meg mintha „tekintetünkkel” átfognánk azt mint egy egészet. A képi elképzelés a gondolatnak olyan anyagot szolgáltat, amely pillanatonként képes megváltozni és átrendeződni, megfelelően ezzel a gondolati folyamat alapvető tulajdonságainak. Semmilyen analitikus eljárás, amely az adott kifejezés struktúráját fokozatosan lépésről lépésre követné, nem lehet adekvát eszköze az értelmi interpretációnak, mivel nem felel meg az interpretáló gondolati munka jellegének. Ha a nyelvi kifejezés az adott időkeretben strukturálisan tagolt formában maradna, akkor nem lenne lehetősége arra, hogy olyan gyorsasággal egyidejűleg többféle irányban és pillanatnyi konfigurációs változások közepette bontakoztassa ki az értelmét, ahogy ez a mindennapi nyelvi tevékenységünk minden lépésében megtörténik. Ez egyébként nem jelenti azt, hogy az analitikus munkának egyáltalán nincs helye az értelemképzési folyamatokban. Lehetnek olyan szituációk, amelyek igénylik az ilyen eljárás alkalmazását, de hozzá kell tenni azt is, hogy a szöveg elemeinek analitikus módon történő elkülönítése és rendezése ebben az esetben is azonnal beáramlik az értelmi kibontakozás folyamatába, és összeolvad más aspektusokkal is. Például, egy adott versben előforduló fonémák disztribúciójának az elemzése során meghatározhatjuk a megismétlődő elemeket. Az ily módon szerzett ismeret spontán asszociációkat ébreszthet bennünk azokkal a versekkel, amelyekben a fonikus sík hasonló organizációt mutat, és ennél fogva ezek a versek is „interszövegek”

minőségben vesznek részt az értelemképzési folyamatban, az ebből az intertextuális bevonásból eredő minden következménnyel. A szóban forgó analitikus eljárás alkalmazásának eredményeképpen nemcsak az elkülönült fonémák, hanem a fonémacsoportok is különféle asszociációkat ébreszthetnek a különböző szavakkal (és a velük kapcsolatos számtalan különféle asszociációval és reminiscenciával együtt), amelyek szintén bekapcsolódnak a vers értelmi folyamatába. Ezek az asszociációk a maguk részéről képesek megváltoztatni a versanalízis során feltárt fonikus organizációk az értelmezését. Végeredményben az analitikus munka elválaszthatatlanul összeolvad más értelemképzési folyamatokkal, ami lehetlenné teszi annak meggyőző megállapítását, hogy tulajdonképpen pontosan „mit” is kaptunk az analitikus eljárás során.

Minél több komponens vesz részt az adott szöveg értelmi kibontakozási folyamatában, annál gazdagabbá teszi a köztük megvalósuló kölcsönhatások hálóját, és egyben az egyes értelmek fúzióját is. Az új elemek megjelenése nem jelenti azonban azt, hogy ennek következtében a szöveg határai elmosódnak. Minél nagyobb az értelmek mennyisége a szövegkeretben, annál egységesebbnek tűnik a szöveg, amelyben ez az egész anyag kondenzálódik és áttranszformálódik.

Az értelem rekonstruálási folyamata a tudatban szükségszerűen szubjektív, azaz elválaszthatatlan az ember személyiségétől, és semmivel sem korlátozott, bár lefolyásában és eredményeiben nem lehet teljesen önkényes és esetleges. A nyelvhasználó nem egyszerűen bemerül a saját vagy az idegen közlésbe, hanem állandóan követi azt az élményt is, amely benne és partnerében kiváltja ennek a folyamatnak az eredménye.

Ahhoz, hogy kezdetét vegye az értelem kibontakozási folyamata, a szövegnek rendelkeznie kell belső kapcsolatainak bizonyos kezdeti potenciáljával, amelynek az értelme világos kell, hogy legyen a szöveget észlelő és interpretáló szubjektum számára. Ha azonban a szövegben az ilyen jellegű kapcsolatok igen gyengék és esetleg képtelenek vagyunk felfedezni őket, akkor maga a szövegkeret sem idézheti elő az értelem kibontakozási effektusát. Ebben az esetben a szöveg úgy fog megjelenni előttünk mint értelmetlen, összefüggéstelen, banális vagy nem érdekes. Ahhoz, hogy a szöveg képe aktiválhassa a memória mezőit, azaz, hogy elindíthassa az értelem kibontakozási folyamatát, bizonyos összefüggő „kritikus tömeggel” kell

rendelkeznie. A textuális értelem kibontakozási folyamata nemcsak a szöveg felfogása, hanem a szöveg létrehozása szempontjából is igen fontosnak tűnik. Mindkét esetben a valamilyen induktív egyesítés folyamánként létrejött értelem új asszociációs csatornákat nyit, hozzájárulva ezzel a szöveg megalkotásához, illetve a vevő által történő értelmi rekonstruálásához.

Az értelmi kibontakozás elve minden nyelvi közlésben érvényesül, de nem az előre megadott vagy előre beprogramozott formában. A szöveget alkotó nyelvhasználó minden alkalommal újból és újból létrehozza azt a mentális világa és a nyelvi formálás kölcsönös hozzárendelési folyamatában.

Amikor a „szöveg-közlés” értelmét elemezzük, tudnunk kell, hogy annak az értelemnek az összetevői, amelyeket sikerült felfedeznünk, nem mint külön alkotó részek, hanem mint motívumok léteznek, azaz a végtelen szétfolyásban és transzformációban.

Bibliográfia

BAŃCZEROWSKI, Janusz, 2008, „A kommunikációs fragmentumok mint a nyelvhasználat alapvető egységei”, *Magyar Nyelvőr*, 132. évf., 432-441. o.

BAŃCZEROWSKI, Janusz, 2008, „A nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében”, *Magyar Nyelvőr*, 132. évf., 129-150. o.

БАХТИН, М. М., 1986, *Литературно-критические статьи*, Москва, 441-447. o.

DE MAN, Paul, 1983, *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 31. o.

ECO, Umberto, 1979, *The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts*, Bloomington & London, Indiana University Press, 4. o.

BAŃCZEROWSKI JANUSZ

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest

E-mail: janusz.banczerowski@gmail.com